

Een schatkamer voor adelsonderzoek

Het archief van de Ridderlijke Deutsche Orde Balije van Utrecht

De studiezalen van archiefinstellingen worden sinds jaar en dag druk bezocht door genealogen. Interesse in de eigen voorouders heeft zich in de loop van de tijd verspreid onder brede lagen van de bevolking. Was voor die zoektocht enige decennia geleden nog het doorspitten van registers van de burgerlijke stand, doopboeken of notariële akten in studiezalen nodig, nu zijn veel van die bestanden via internet toegankelijk. Voordat genealogie heel populair werd, hielden edellieden zich al bezig met onderzoek naar het eigen voorgeslacht. Dat is weinig verwonderlijk aangezien afstamming het wezen van de adellijke identiteit raakt. In dit artikel wil ik aandacht besteden aan bronnen voor genealogisch onderzoek met betrekking tot de Nederlandse adel en in het bijzonder het archief van een adellijke instelling bij uitstek, de Ridderlijke Deutsche Orde Balije van Utrecht. Dit archief mag ik sinds 2016 als conservator beheren.

Bronnen voor adelsonderzoek

Reeds in de middeleeuwen werd genealogisch onderzoek verricht aangezien adellijke afstamming noodzakelijk was om te worden toegelaten tot instellingen als Ridderschappen of prestigieuze Orden als het

De planken in de archiefluis van de Ridderlijke Deutsche Orde Balije van Utrecht, met rechts de blauwe dozen waarin het Oud-Archief is verpakt en links dozen met oorkonden.

Gulden Vlies. Edellieden gaven geleerden de opdracht om een stamboom op te stellen. Hoe verder die terugging, hoe hoger de status. De monnik Jan van Leiden (niet te verwarren met de leider van de Wederdopers in Münster) kwam omstreeks 1490 met een stamvader voor het geslacht Brederode uit op een wel heel ver verleden: de Trojaanse koning Priamus. Om de oorsprong van adellijke families te bepalen, werd regelmatig een beroep gedaan op de fantasie, maar voor de generaties die dichter bij de opdrachtgevers stonden, konden onderzoekers zich baseren op oorkonden, adelsbrieven en kronieken.

Vanaf de zestiende eeuw werden toelatingscriteria voor adellijke colleges steeds nauwkeuriger omschreven. Daartoe behoorden een adellijke levenswijze, het bezit van specifiek type kasteel (een ridderhofstad of een havezate), het belijden van het juiste geloof en uiteraard aantoonbare adellijke afstamming. Die afstamming betrof in toenemende mate ook de vrouwelijke lijn. Niet zelden vroegen stichten voor adellijke meisjes, Ridderschappen of Orden vier, acht of zelfs zestien kwartieren, dat wil zeggen dat alle grootouders, overgrootouders of betovergrootouders van adel moesten zijn. Om dat aan te tonen, werden stambomen met bewijsstukken verzameld. Deze zijn soms nog te vinden in familie- of huisarchieven.

Dergelijke documenten dienden in de negentiende eeuw als bewijsmateriaal voor de procedures die de Hoge Raad van Adel in 1814 startte in het kader van het adelsbeleid van Willem I. De Raad beoordeelde aan de hand van aangeleverde papieren wie er in aanmerking kwam voor erkenning of inlijving in de Nederlandse adel. Ook bij verheffing in de adelstand door de koning speelde afstamming een belangrijke rol. Verheffing op basis van persoonlijke verdiensten was mogelijk, maar vaker werden leden van patricische families geadeld, waarbij het van belang was hoe lang de voorvaderen in het bestuur hadden gezeten en in welke stad. De dossiers van de Hoge Raad zijn dan ook een rijke bron voor onderzoek naar adellijke families.

In de loop van de negentiende eeuw verschoof het afstammingsonderzoek van functioneel naar histo-

risch
een
Thorl
ten k
ging
ook r
het v
gesta
in de
gisch
schap
als br

De R

Een l
Duits
terug
de m
te fin
burg
hoge
en ge
gen i
van U
adelli
tiend
van U
en kw
ting l
de O
zetelc
de op
De ze
uit ou
dikan
Tiel. F
zieker
gaan
legd e
verme
Het li
alleen
inkom
den. I
'expec
aange
daarv
den e
expec
kwart
en be

STAATSBLAD

DER

VEREENIGDE NEDERLANDEN.

(N°. 43.) *WET* waarbij de Duitse Orde, Balije van Utrecht, wordt hersteld. Gearresteerd den 8ten Augustus 1815, n°. 55.

Wij WILLEM, BIJ DE GRACIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Alzoo de belanghebbende bij de bevoens hier te lande bestaan hebbende, doch op den 27sten februarij 1811 gesupprimeerde Duitse orde, Balije van Utrecht, het herstel van dezelve orde hebben verzocht, en Wij Ons genegen bevinden om aan dit verzoek, voor zoo ver zulks met de bestaande regeringsvorm, met Ons regt en met de algemeene belangen is overeen te brengen, te voldoen;

ZOO IS HET, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan gelijk Wij goedgevinden en verstaan bij deze:

Art. 1. De Duitse orde, Balije van Utrecht, wordt hersteld, zoodanig als dezelve, tijde van derzelver suppressie in den jare 1811, heeft bestaan; voorbehoudens nogtans Onze bevoegdheid om aan dezelve orde in tijd en wijle zoodanige andere en meer doelmatige inrigting te geven als Wij zullen goedgevinden; en voorts op den voet en onder de bepalingen in de volgende artikelen vermeld.

2. Zoodra mogelijk na de dagteekening van dit besluit,

De wet waarmee koning Willem I de opheffing van de RDO terugdraaide. ARDO-NA inv. nr. 1003.

tussen 1640 en het midden van de twintigste eeuw. Maar het archief heeft meer te bieden. De resoluties van het kapittel, bijgehouden vanaf 1561, geven inzicht in de besluitvorming, ook ten aanzien van de toelating. De uitvoerige rapportage rond de opheffing van de RDO door Napoleon en het herstel van de instelling door Willem I vier jaar later geeft een soms onthullend inzicht in het handelen van individuele leden en medewerkers. Heftige ruzies met boos weglopen uit vergaderingen en fraude door een rentmeester worden uitvoerig beschreven. Van groot belang is de financiële administratie, die vanaf 1762 gedetailleerd is bijgehouden. Deze geeft een goed inzicht in het Ordebezit, maar is ook een interessante bron voor genealogisch onderzoek, juist van niet-adel, namelijk boerenfamilies, die land pachtten van

de Orde. Onder afstammelingen van pachters is daar duidelijk belangstelling voor.

De opheffing door Napoleon in 1811 vormt de scheidslijn tussen het Oud-Archief en Nieuw-Archief, aangeduid als ARDOU-OA en ARDOU-NA, waarbij de afkorting ARDOU staat voor Archief van de Ridderlijke Duitse Orde (Balije van) Utrecht. Het Oud-Archief loopt van het oudste stuk, een oorkonde over een schenking aan de kerk in Tiel uit het jaar 1200, tot en met het opheffingsdecreet van Napoleon, gedateerd 27 februari 1811. Het Nieuw-Archief begint met de stukken rond het herstel van de RDO, maar er is overlap. Zo loopt het vierde deel van de resoluties, dat is ondergebracht bij het Oud-Archief, van 1791 tot 1827. Het eindpunt van het Nieuw-Archief is vastgelegd op de ingrijpende statutenwijziging van 2006. Dat valt min of meer samen met de overgang van een volledig papieren archief naar een digitaal archief. Daarmee worden alle bewaarde documenten tussen 1200 en 2006 beschouwd als een afgesloten geheel, dat primair dient voor onderzoek, al hebben recentere stukken een administratieve naslagfunctie. Ze zijn echter overgebracht van het secretariaat en van rentmeesterskantoor 't Schoutenhuis in Woudenberg naar de archiefluis op de begane grond van het Duitse Huis.

Die geklimatiseerde en brandwerende kluis zorgt ervoor dat het bijzondere archief ook voor volgende generaties bewaard blijft. Voor het archief is steeds goed gezorgd. In de achttiende eeuw liet de toenmalige landcommandeur Unico Wilhelm van Wassenaer van Twickel het overbrengen naar een droge plek in het huis. Na de opheffing van de RDO dreigde het naar Parijs te verdwijnen, maar het voortslepen van de liquidatieprocedures, waarvoor de administratie nodig was, zorgde ervoor dat het ter plekke moest blijven. De toenmalige landcommandeur Volkier Rudolph Bentinck van Schoonheten heeft ook enkele kostbare manuscripten elders ondergebracht. De zorg voor het archief berustte bij de secretaris, maar later in de eeuw werd een archivaris aangesteld. Deze jhr. J.J. de Geer van Oudegein heeft verdienstelijk werk gedaan, onder meer door de tekst van de belangrijkste oorkonden in een tweedelig werk te publiceren. In de twintigste eeuw heeft archivaris Ph.J.C.G. van Hinsbergen een inventaris gemaakt over de periode 1200-1811.

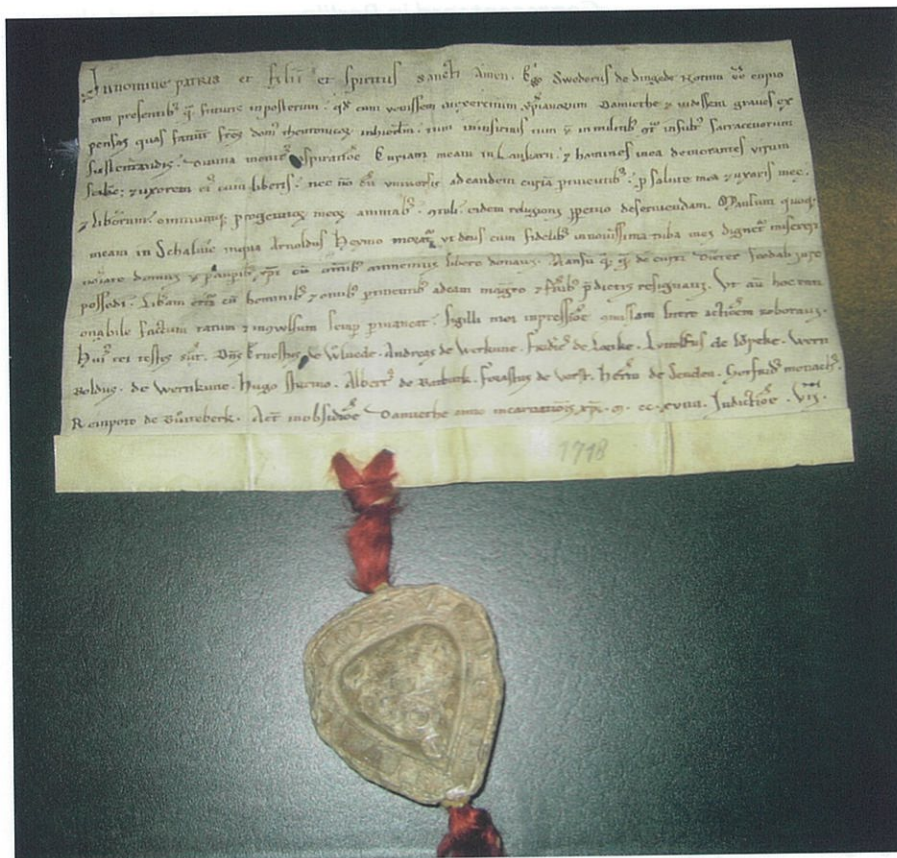
Dit Oud-Archief bevat bijna vierduizend oorkonden, die voor een belangrijk deel betrekking hebben op het Ordebezit. Mede daarop heeft historicus Jerem van Duijl zijn dissertatie over de goederenverwerving

tussen 1218 en 1536 gebaseerd. De zegels die aan de oorkonden hangen, vormen een bron op zich aangezien zij wapenschilden van een groot aantal middeleeuwse edelen bevatten. Ze zijn gefotografeerd en gepubliceerd door een volgende archivaris, J.H. de Vey Mestdagh. De digitale versie is ter beschikking gesteld aan Katharina Kemmer van de Forschungsstelle Deutscher Orden aan de Universiteit Würzburg, een instelling die sinds kort mede wordt gefinancierd door de RDO. Dr. Kemmer is bezig met het aanleggen van een grote database van zegels met betrekking tot de Duitse Orde in heel Europa en brengt daarmee ook de middeleeuwse adel in kaart. Een absoluut topstuk van het Oud-Archief is een kroniek, die rond 1490 is geschreven. Het bevat een geschiedenis van de instelling, rijk geïllustreerd met wapenschilden van landcommandeurs. Het stuk ligt in de expositieruimte van de RDO en is te zien geweest op diverse tentoonstellingen in Nederland en daarbuiten. De kroniek is in een internationale context bestudeerd door historicus Rombert Stapel. Zijn dissertatie is in bewerkte vorm gepubliceerd door de wetenschappelijke uitgeverij Routledge, die ook een teksteditie van de kroniek heeft bezorgd.

Dat dit rijke archief zo compleet bewaard is gebleven, is te danken aan goede zorg, maar is ook een kwestie van geluk. Er is nooit brand geweest, geen overstroming, geen plundering door soldaten, geen diefstal of onverantwoorde verkoop. De dreigende verplaatsing naar Parijs is niet doorgegaan. Dit soort catastrofes heeft veel archieven getroffen, ook die van de Duitse Orde elders. Zo is het Deutschordenszentralarchiv (DOZA) in Wenen op het gebied van de middeleeuwen veel minder rijk dan dat van de RDO.

Een inhaalslag

Het Oud-Archief heeft dan ook een flinke omvang: 3314 inventarisnummers, waarbij de meeste daarvan subnummers hebben, soms wel meer dan tien. Alles bij elkaar meten de dozen waarin zij verpakt zijn 24 strekkende meter, de oorkonden nog niet meegeteld. De herverpakking heeft plaatsgehad door medewerkers van Het Utrechts Archief (HUA). In 2016 is een samenwerkingsovereenkomst gesloten tussen deze instelling en de RDO om de achterstanden in de archiefverzorging in te lopen. Hoewel de RDO het archief altijd goed bij elkaar heeft gehouden en voor een veilige bergplaats heeft gezorgd, voldeed de

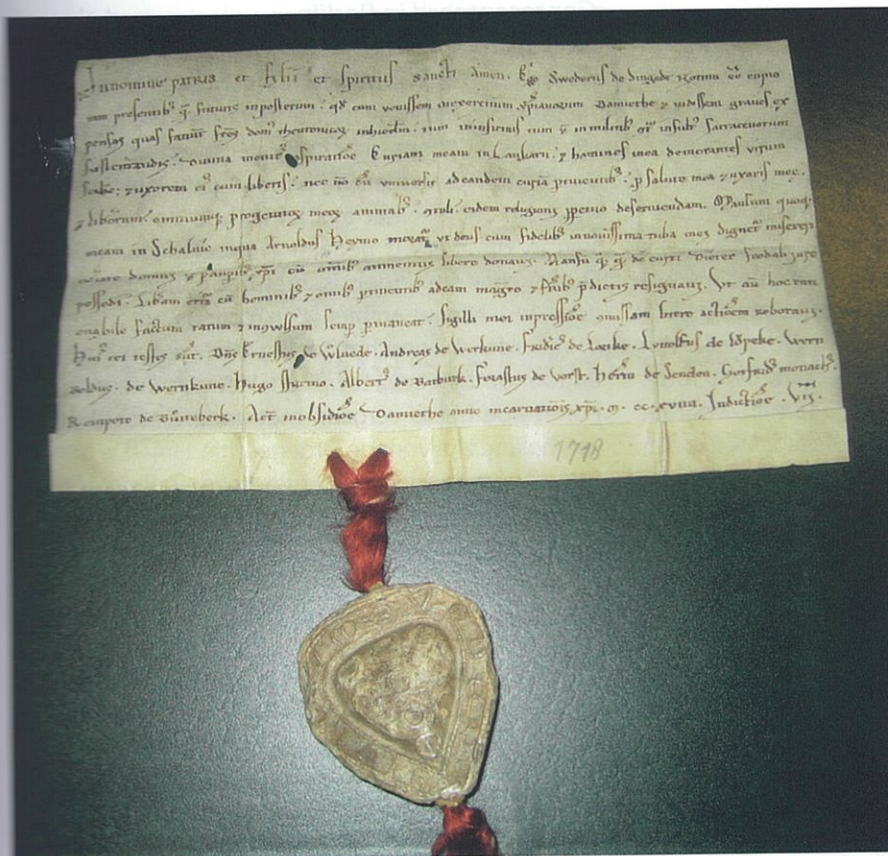
Oorkonde van de schenking aan de Duitse Orde van een stuk land bij Schalkwijk door ridder Sweder van Dingede, 1219. ARDOU-OA inv. nr. 1718.0.

tussen 1218 en 1536 gebaseerd. De zegels die aan de oorkonden hangen, vormen een bron op zich aangezien zij wapenschilden van een groot aantal middeleeuwse edelen bevatten. Ze zijn gefotografeerd en gepubliceerd door een volgende archivaris, J.H. de Vey Mestdagh. De digitale versie is ter beschikking gesteld aan Katharina Kemmer van de Forschungsstelle Deutscher Orden aan de Universiteit Würzburg, een instelling die sinds kort mede wordt gefinancierd door de RDO. Dr. Kemmer is bezig met het aanleggen van een grote database van zegels met betrekking tot de Deutsche Orde in heel Europa en brengt daarmee ook de middeleeuwse adel in kaart. Een absoluut topstuk van het Oud-Archief is een kroniek, die rond 1490 is geschreven. Het bevat een geschiedenis van de instelling, rijk geïllustreerd met wapenschilden van landcommandeurs. Het stuk ligt in de expositieruimte van de RDO en is te zien geweest op diverse tentoonstellingen in Nederland en daarbuiten. De kroniek is in een internationale context bestudeerd door historicus Rombert Stapel. Zijn dissertatie is in bewerkte vorm gepubliceerd door de wetenschappelijke uitgeverij Routledge, die ook een teksteditie van de kroniek heeft bezorgd.

Dat dit rijke archief zo compleet bewaard is gebleven, is te danken aan goede zorg, maar is ook een kwestie van geluk. Er is nooit brand geweest, geen overstroming, geen plundering door soldaten, geen diefstal of onverantwoorde verkoop. De dreigende verplaatsing naar Parijs is niet doorgegaan. Dit soort catastrofes heeft veel archieven getroffen, ook die van de Deutsche Orde elders. Zo is het Deutschordenszentralarchiv (DOZA) in Wenen op het gebied van de middeleeuwen veel minder rijk dan dat van de RDO.

Een inhaalslag

Het Oud-Archief heeft dan ook een flinke omvang: 3314 inventarisnummers, waarbij de meeste daarvan subnummers hebben, soms wel meer dan tien. Alles bij elkaar meten de dozen waarin zij verpakt zijn 24 strekkende meter, de oorkonden nog niet meegeteld. De herverpakking heeft plaatsgehad door medewerkers van Het Utrechts Archief (HUA). In 2016 is een samenwerkingsovereenkomst gesloten tussen deze instelling en de RDO om de achterstanden in de archiefverzorging in te lopen. Hoewel de RDO het archief altijd goed bij elkaar heeft gehouden en voor een veilige bergplaats heeft gezorgd, voldeed de

Oorkonde van de schenking aan de Deutsche Orde van een stuk land bij Schalkwijk door ridder Sweder van Dingede, 1219. ARDOU-OA inv. nr. 1718.0.

Kroniek van de Duitse Orde, met beschrijving van goederen en de levens van grootmeesters en landcommandeurs, ca. 1490. ARDOU-OA inv. nr. 181.0.

wijze van berging niet meer aan de strenge normen, die momenteel in het archiefwezen gelden. Door een archivaris van HUA, Henk Hovenkamp, is de inventarisatie gecontroleerd en aangepast, waarna het hele archief opnieuw in zuurvrij papier is verpakt en vervolgens in zuurvrije kartonnen dozen is geplaatst. Het archief is ook compleet gedigitaliseerd. De scans zijn online raadpleegbaar via de website van de RDO, die de bezoeker naar de website van HUA leidt. Van de oorkonden zijn gedigitaliseerde zwart-wit foto's geplaatst, die al veel eerder zijn genomen, voordat deze gerestaureerd waren, zodat de leesbaarheid niet altijd optimaal is. Het maken van nieuwe opnamen in kleur is een volgend project.

De bewerking van het Nieuw-Archief is bijna klaar. Hier was de uitgangssituatie veel ongunstiger. Er was nog maar een voorlopige inventaris, die zeer onvolledig was en tot ongeveer 1955 liep. De stukken bevonden zich gedeeltelijk in de archiefkluis, deels op het secretariaat en deels bij 't Schoutenhuis. Het bij elkaar brengen was al een heel werk, maar daarna begon het pas goed. Zo was het voor het behoud nodig om alle nietjes en paperclips te verwijderen, omdat die door roestvorming een bedreiging voor het papier

vormden. Modern papier is toch al van veel slechtere kwaliteit dan dat van tweehonderd jaar geleden. Ook inktsoorten zijn veel minder duurzaam. Henk Hovenkamp stond hier voor een enorme klus. Na een langdurig proces, ook nog eens vertraagd door de lockdowns, is het Nieuw-Archief in december 2023 met een aantal autoritten naar het depot van HUA vervoerd, waar de herverpakking heeft plaatsgevonden. Alles bij elkaar leverde dit een rij van 44 meter op, 3637 inventarisnummers. Daar komen de technische tekeningen en de kadastrale plans, die nog behandeld moeten worden, nog eens bij.

Voordat deze vracht naar de RDO terugkeert, zal ook dit deel van het archief worden gedigitaliseerd. Het negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse deel van het Nieuw-Archief komt naar verwachting medio 2025 via de website beschikbaar. Jongere stukken, die mogelijk privacygevoelig zijn, kunnen na overleg op de studiezaal worden ingezien, zoals ook vóór de inhaalslag gebruikelijk was. Als vanouds kan voor de studiezaal van de RDO op maandag een afspraak worden gemaakt. Ook bij stukken die wel op de website staan, maar die een onderzoeker in origineel wil raadplegen, bestaat deze mogelijkheid.

Gepresenteerd in Berlijn

Afgelopen september heb ik samen met Henk Hovenkamp op een congres van de Internationale Historische Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens in Berlijn een presentatie gegeven over het RDO-archief. Wij hebben daar laten zien hoe rijk en compleet het archief is, hoe de bewerkingsslag in zijn werk is gegaan en hoe toegankelijk het Oud-Archief inmiddels is, met het nabije perspectief voor het Nieuw-Archief. Een collega uit Hannover probeerde de geschetste digitale weg meteen uit en toonde zich zeer tevreden. Het was interessant te horen hoe het is vergaan met andere archieven die van belang zijn voor de Ordegeschiedenis. De gruwelverhalen van andere sprekers over de teloorgang van bestanden elders maakten nog eens duidelijk hoe bijzonder het RDO-archief is.

In de kring van internationale onderzoekers wordt de betekenis van de RDO en haar archief steeds meer gezien. Het Ordeonderzoek richtte zich aanvankelijk vooral op de gebieden aan de Oostzee, waar tussen de dertiende en de zestiende eeuw een eigen staat heeft bestaan. Inmiddels heeft het veld zich verbreed tot het gehele gebied waar de Duitse Orde ooit actief was: het Midden-Oosten, Zuid-Italië, grote delen van Duitsland, maar ook de Nederlanden. Het

De studiezaal van de RDO, waar bezoekers op afspraak stukken in origineel kunnen raadplegen. In de studie-zaal bevindt zich een handbibliotheek.

archief van de RDO is daarvoor een belangrijke bron. Het archief is echter meer, het biedt ook veel materiaal voor Nederlandse en Europese adelsgeschiedenis. Wie zelf wil kennis maken met het archief kan vanuit huis de vele stukken raadplegen door de volgende website te raadplegen: <https://rdo.nl/nl/archief/> Klik dan op het in rood aangegeven tekstdeel 'gedigitaliseerde bestanden' en ga dan naar de inventaris van het RDO-archief op de website van HUA. Het rijke archief gaat dan open, maar het is even puzzelen om de juiste stukken te vinden. Niet iedereen is daar zo handig in als de collega uit Hannover.

Renger de Bruin

Literatuur

- W.J. d'Ablaing van Giessenburg, *Wapenboek der Ridders van de Duitse Orde Balije van Utrecht sedert 1581* ('s-Gravenhage, 1871).
- R.E. de Bruin, *Bedreigd door Napoleon. De Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht, 1753-1838* (Hilversum, 2012).
- J. van Duijl, *Goederenvererving van het Duitse Huis te Utrecht, 1218-1536* (Hilversum, 2022).
- J.J. de Geer van Oudegein, *Archieven der Ridderlijke Duitse Orde, Balie van Utrecht*, 2 dln. (Utrecht, 1871).
- Ph.J.C.G. van Hinsbergen, *Inventaris van het archief van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht 1200-1811* (Utrecht, 1982).
- R.J. Stapel, *Medieval Authorship and Cultural Exchange in the Late Fifteenth Century: The Utrecht Chronicle of the Teutonic Order* (New York, 2021).
- R.J. Stapel (ed.), *The Utrecht Chronicle of the Teutonic Order A History of the Crusades in the Holy Land, Prussia and Livonia (Edition and Translation)* (New York, 2023).
- J.H. de Vey Mestdag, *Liber Sigillorum. De zegels in het archief van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht 1200-1811*. 2 dln. (Utrecht, 1995).

Maltezer Jongerenkampen 2025

De Maltezer Jongeren (12/13 jarigen) en Ouderen (14/15 jarigen) Kampen vinden in juli ergens in Nederland plaats. Aan de kampen kunnen de kinderen en kleinkinderen van leden van de drie orden, de DVOM en de NAV meedoen. Elk jaar ontstaan langdurige en hechte vriendschappen. Ook in 2025 vinden de kampen weer plaats. In de loop van januari wordt de inschrijving geopend. Als u zich meldt bij maltezerkampen@gmail.com krijgt u toegang tot het inschrijvingsformulier en krijgt u antwoord op uw eventuele vragen.

